

KAJIAN FILOLOGI SĀHĀ PIWULANG MORAL WONTĒN ING SĒRAT ĒNDRĀLAKSITĀ

PHILOLOGY STUDY AND MORAL VALUES IN SĒRAT ĒNDRĀLAKSITĀ

Déning : Fidyaturohmah, Prodi Pendidikan Bahasa Jawa, Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta

Sarining Panalitèn

Panalitèn mēnikā ngēwrat gangsal ancasing panalitèn. Ancasing panalitèn mēnikā kanggé: (1) ngandharakēn asiling *inventarisasi naskah SĒrat ĒndrĀlaksitā*, (2) ngandharakēn *deskripsi naskah SĒrat ĒndrĀlaksitā*, (3) ndamēl *transliterasi standar, transkripsi diplomatik sĀhĀ suntingan teks SĒrat ĒndrĀlaksitā* sartā (4) ndamēl *terjemahan teks SĒrat ĒndrĀlaksitā*, sartā (5) ngandharakēn piwulang moral wontēn *SĒrat ĒndrĀlaksitā*. Panalitèn mēnikā ngginakakēn panalitèn *filologi sĀhĀ metode panalitèn deskriptif. Metode panalitèn filologi dipunginakakēn kanggé nggarap teks SĒrat ĒndrĀlaksitā* ingkang kasĒrat mawi aksĀrĀ JĀwĀ cithak. Wondéné *metode panalitèn deskriptif dipunginakakēn kanggé nggambarakēn teks SĒrat ĒndrĀlaksitā* kanthi *objektif. Sumber data panalitèn mēnikā naskah SĒrat ĒndrĀlaksitā sĀhĀ teks SĒrat ĒndrĀlaksitā koleksi Perpustakaan Tembi Rumah Budaya. Teknik ngempalakēn data wontēn panalitèn mēnikā ngginakakēn lampahing panalitèn filologi, inggih mēnikā inventarisasi naskah, deskripsi naskah, transliterasi, suntingan, terjemahan teks, sĀhĀ analisis isining teks. Analisis data ngginakakēn teknik analisis deskriptif. Validitas ingkang dipunginakakēn, inggih mēnikā validitas semantik. Reliabilitas ingkang dipunginakakēn, inggih mēnikā reliabilitas intrarrater sĀhĀ interrater. Asiling panalitèn mēnikā ngandharakēn ěněm bab, sapisan inggih mēnikā kapanggihakēn satunggal *eksemplar naskah SĒrat ĒndrĀlaksitā* ingkang kasimpěn wontēn *Perpustakaan Tembi Rumah Budaya*. Kaping kalih, *deskripsi naskah SĒrat ĒndrĀlaksitā* taksih saĒ saha wětah, sĒratanipun cěthĀ dipunwaos. Katiga, *transliterasi teks SĒrat ĒndrĀlaksitā* dipungarap kanthi ngginakakēn *transliterasi standar* inggih mēnikā ngewahi sĒratan aksĀrĀ JĀwĀ dhatěng aksĀrĀ *Latin* adhědhasar ejaan ingkang limrah. Sakawan, *suntingan teks* ngginakakēn *metode suntingan standar*, wondéné sadaya ěwah-ěwahanipun kaandharakēn wontēn *aparatur kritik*. Gangsal, *terjemahan teks* dipungarap kanthi ngginakakēn *metode terjemahan harfiah, terjemahan isi, sĀhĀ terjemahan bebas*. Sadaya *metode terjemahan* kasebut dipungarap kanthi *kontekstual*. Wondéné těmbung-těmbung ingkang angěl dipunalih-basakakēn salajěngipun kaandharakēn wontēn chatětan *terjemahan*. ěněm, piwulang moral ing salěbeting *teks SĒrat ĒndrĀlaksitā* kapěrang dados tigĀ inggih mēnikā gěgayutanipun antawisipun manungsĀ dhumatěng Gusti, manungsĀ kaliyan priyantun saněs, sĀhĀ manungsĀ kaliyan dhiri pribadinipun.*

Pamijining těmbung : *Kajian Filologi, Piwulang Moral, SĒrat ĒndrĀlaksitā.*

Abstract

This study contains five research objectives. The aims of this research are to: (1) describe the manuscript inventory of *SĒrat ĒndrĀlaksitā*, (2) study the manuscript description of *SĒrat ĒndrĀlaksitā*, (3) make standard transliteration, diplomatic transliteration, and transcription texts of *SĒrat ĒndrĀlaksitā*, (4) create translation text of *SĒrat ĒndrĀlaksitā*, and (5) scrutinize the moral values presented in *SĒrat ĒndrĀlaksitā*. This research used philological research methods and descriptive analysis method. The philological research method was used to study the text of *SĒrat ĒndrĀlaksitā* which is written in Javanese script. On the other hand, the descriptive analysis method was used to describe the manuscript of *SĒrat ĒndrĀlaksitā* objectively. The source of the data was in the form of manuscript and text of *SĒrat ĒndrĀlaksitā* from the collection of the Library of *Rumah Budaya Tembi*. The data were collected through the steps of philological research: inventorying the text, describing the text, transliterating the text, translating the text, and analyzing the content of the text. Descriptive analysis technique was used to analyze the data. In order to come to the validity of the data, semantic validity was applied. *Intrarrater* and *interrater* reliabilities were used to determine the reliability of the study. The findings of the research are divided into six chapters as follows. Firstly, explaining the researcher's encounter with the manuscript of *SĒrat ĒndrĀlaksitā* which is stored in the Library of *Rumah Budaya Tembi*. Secondly, describing the state of the manuscript of *SĒrat ĒndrĀlaksitā* in which it is still in a good condition and readable. Thirdly, discussing the transliteration of *SĒrat ĒndrĀlaksitā* which being analyzed using standard transliteration: translating the manuscript from Japanese script into Alphabet Letter applying common spelling. Fourthly, explaining that the text is transliterated using standard transliteration method and written using critical apparatus. Fifthly, the translation text of *SĒrat ĒndrĀlaksitā* is analyzed by employing literal translation method, content translation, and free translation. All of those translation methods are studied contextually while the distinction words which cannot be translated are placed in *terjemahan* note. Lastly, there are three points of the moral values presented in *SĒrat ĒndrĀlaksitā*: the relations of human and God, human to human, and human to themselves.

PURWAKA

Tetilaraning kabudayan Jawi wontên ing nagari Indonesia mênikå sagêd dados warisanipun para leluhur. Kabudayan mênikå manéka warnå. Asiling têtilaran kabudayan wontên ing Indonesia mênikå wontên 3 wujud, inggih mênikå. (1) Wujud kabudayan salah satunggaling *kompleks* saking *ide-ide, gagasan, nilai-nilai, norma-norma, aturan*, lan sanèsipun. (2) Wujud kabudayan salah satunggaling *aktivitas kelakuan* ingkang polanipun saking manungså wontên masarakat. (3) Wujud kabudayan *benda-benda hasil karya* manungså (Koentjaraningrat, 1994: 5). Wujud *benda* mênikå kapérang dados kalih inggih mênikå ingkang wujud *fisik* menapa déné *non-fisik* (Baroroh-Baried, 1985: 9-10). Ingkang wujud *fisik* inggih mênikå prasasti, candi, kêris, lan sanèsipun. Ingkang wujud *non-fisik* inggih mênikå awujud sêratan ingkang dipunsêbut *naskah*.

Salah satunggaling *naskah* ingkang ngrêmbag bab piwulang inggih mênikå *Sêrat Éndrålaksitå*. Saking mapintên-pintên jinis sêratan *teks* mênikå wontên kalih inggih mênikå, *teks carik*, sårå *teks cithak*, *Sêrat Éndrålaksitå* mênikå kasimpên wontên ing *Perpustakaan Rumah Budaya Tembi. Sêrat Éndrålaksitå* mênikå kadhapuk kanthi gancaran, kacithak ing Surakarta.

Pawadan pamilihing *Sêrat Éndrålaksitå* dados *sumber data* panaltèn inggih mênikå.

1. *Teks Sêrat Éndrålaksitå* mênikå dhapukanipun gancaran, satêmah langkung gampil anggènipun mangrêtosni wosing *naskah* tinimbang ingkang dhapukanipun sêkar macapat.

2. Kawontênan *teks Sêrat Éndrålaksitå* taksih saé. Sêratanipun taksih cêtha sårå kårånipun jangkêp. *Teks Sêrat Éndrålaksitå* mênikå sinêrat mawi åksårå Jåwå cithak satêmah langkung gampil dipunwaos.
3. Båså ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat *teks Sêrat Éndrålaksitå* mênikå langkung gampil dipunmangrêtosni amargi kaandharakên kanthi b�så Jawi gagrag énggal ragam kråmå.
4. *Teks Sêrat Éndrålaksitå* mênikå narik kawigatosan awit saking wosipun. Inggih mênikå mratêlakakên lampahing tiyang supados linangkung wontên pagêsangan.

Panalitèn mênikå kaangkah sagêd mangrêtosni jinising piwulang *moral* gayutanipun manungså sårå manungså wontên ing *teks Sêrat Éndrålaksitå*. Jinising piwulang *moral* mênikå salajêngipun sagêd dipunginakakên wontên ing pagêsangan.

Pangrêtosan Filologi

Filologi mênikå asalipun saking b�så Yunani, inggih mênikå têmbung *philos* kaliyan *logos*. Têmbung *philos* têtêgèsipun ‘*cinta*’, ‘*rêmên*’, sårå *logos* têtêgèsipun ‘*kata*’, ‘*têmbung*’. Têmbung *filologi* mênikå têtêgèsipun ‘*cinta kata*’, ‘*rêmên wicantên*’. Lajêng ngrembaka dados ‘*rêmên sinau*’, ‘*rêmên dhatêng ngêlmi*’, ‘*rêmên bab sastrå*’, ‘*rêmên bab kabudayan*’ Shipley, Wagenvoort (lumantar Baroroh-Baried, 1985: 1).

Filologi inggih mênikå satunggaling ngêlmi ingkang gêgayutan kaliyan wohing *karya sastra* ingkang magêpokan kaliyan bab b�så, sastrå, sårå budåyå. Adhêdhasar pamanggih-pamanggih mênikå, sagêd dipunpêndhêt dudutan bilih *filologi* inggih mênikå ngêlmi ingkang dipunginakakên kanggé sarånå ngandharakên

asiling budayå masarakat ing jaman rumiyin ingkang kasimpèn awujud sêratan utawi *naskah* (Mulyani, 2009: 1). Wondéné miturut Fathurahman (2015: 14) inggih mênikå “*philology is about reading manuscripts*” (*filologi* inggih mênikå salah satunggaling ngèlmi ingkang gayut kaliyan maos *naskah*).

Adhêdhasar katrangan wontên ing nginggil, sagêd dipunpêndhêt dudutanipun bilih *filologi* mênikå ngèlmi ingkang nyinaoni *naskah* kina sâhå ngandharakên isi *teks*-ipun kanthi ngayutaken bab bâså, sastrå, sâhå kabudayan. Ancasipun kanggé ngandharakên wosing *teks* ingkang kawrat wontên ing salebêting *naskah*. Panalitèn mênikå ngginakakên *filologi modern* awit saking ancasing panalitèn mênikå mangrêtosi *teks*, ngandharakên isinipun *teks*, sâhå nglêresakên bab ingkang lêpat dipungayutakên kaliyan bâså, sastrå, sâhå kabudayan.

Ancasing Filologi

Ancasing panalitèn *filologi* miturut Baroroh-Barried (1985: 5) kapèrang dados kalih, inggih mênikå ancasing panalitèn *filologi umum* sâhå ancasing panalitèn *filologi khusus*.

Aliran Filologi

Filologi kapèrang dados kalih miturut caranipun ningali gêjala *variasi* ing salebêting *teks* ingkang kawrat ing *naskah*, inggih mênikå *aliran filologi tradisional* sâhå *aliran filologi modern*. panalitèn mênikå ngginakakên *aliran filologi modern*. Bab mênikå kajumbuhakên kaliyan ancasing panalitèn, inggih mênikå kanggé mangrêtosi, napsirakên *teks SE* sartå kagayutakên kaliyan ngèlmi bâså, satrå, agami, sâhå kabudayan (mliginipun bab piwulang *moral*).

Objek Panalitèn Filologi

Sabên ngèlmi mênikå wontên *objek* panalitènipun piyambak-piyambak *objek* panalitèn *filologi* awujud anggitan ingkang sinêrat asta utawi carik (*manuskrip* utawi *naskah* carik) ingkang ngewrat asiling pikiran kaliyan pangraosing masarakat minangka asiling budaya jaman rumiyin ingkang awujud *naskah* kaliyan *teks* (Baroroh-Barried, 1985: 3).

Lampahing Panalitèn Filologi

Panalitèn *filologi* mênikå kêdah nindakakên lampahing panalitèn. Lampahing panalitèn *filologi* inggih mênikå *deskripsi naskah sâhå teks, transliterasi teks, suntingan teks, terjemahan teks, sâhå pemaknaan isining teks/analisis isi*. Lampahing panalitèn *filologi* ingkang dipuntindakakên wontên ing panalitèn mênikå kasêrat lumantar *bagan* wontên ing ngandhap mênikå.

- a. ngandharakên *inventarisasi naskah*
- b. ndamêl *deskripsi naskah sâhå teks*
- c. ndamêl *transliterasi sâhå transkripsi teks*
- d. ndamêl *suntingan teks*
- e. ndamêl *terjemahan teks*
- f. *analisis isining teks*.

Analisis Isi

Analisis isi inggih mênikå salah satunggaling *metode* panalitèn ingkang dipunginakakên kanggé ndamêl *inferensi* ingkang *valid* saking *teks* (Weber lumantar Eriyanto, 1994: 9). Miturut Mulyani (2009: 34) ngandharakên wontènipun *kemungkinan* prakawis kanggé *analisis naskah* Jawi. Ancasing *analisis isi* inggih mênikå mbêdhah isining *teks* kanggé madosi bab-bab ingkang kawrat wontên *naskah* mênikå satêmah bab-bab mênikå sagêd

dipungayutakên kaliyan prakawis ingkang dipunrêmbag ing *panaliten* mênikâ.

Piwulang Moral

Têmbung ‘*moral*’ asalipun saking têmbung ‘*mores*’ ingkang têngesipun ‘*aturan kesusilaan*’. Saking mênikâ sagêd dipunmangrêtosi bilih têngesipun *moral* mênikâ pandom solahbawaning gêsang. *Moral* inggih mênikâ prakawis ingkang wontên gayutipun kaliyan kaprigêlan kanggé nêmtokakên saé mênâpâ botênipun tindak-tanduk (Haricahyono, 1995: 221).

Panalitèn ingkang Jumbuh

Panalitèn ingkang jumbuh kaliyan panalitèn mênikâ wonten kalih, inggih mênikâ panalitènipun Baktya Tri Setiono (2014) kanthi irah-irahan “Kajian Filologi sâhâ Piwulang Moral wontên ing Sêrat Gêmbing Baring” sâhâ panalitènipun Siti Sawilah (2016) kanthi irah-irahan “Kajian Filologi sâhâ Kawruh Sasmitâ wontên ing Layang Sasmitâ Titikâ”. Panalitènipun Baktya Tri Setiono (2014) sâhâ Siti Sawilah (2016) kaginakakên minangkâ pandom ing panalitèn mênikâ.

CÂRÂ PANALITÈN

Jinising Panalitèn

Jinising panalitèn ingkang dipunginakakên wontên panalitèn mênikâ inggih panalitèn filologi modern sâhâ panalitèn deskriptif. Cârâ panalitèn filologi modern dipuntindakakên amargi sumber data panalitènipun arupi teks. Ancasing cârâ panalitèn filologi modern mênikâ kanggé ngampilakên teks SE dipunwaos sâhâ gampil dipunmangrêtosi déning masarakat umum. Wondéné metode panalitèn deskriptif dipuntindakakên kanthi ngandharakên fakta

ingkang salajêngipun dipun-analisis (Ratna, 2007: 53).

Sumber Data Panalitèn

Sumber data wontên panalitèn mênikâ inggih naskah sâhâ teks Sêrat Endrâlaksitâ. Naskah SE mênikâ kasimpên wontên ing Perpustakaan Rumah Budaya Tembi kanthi nomêr kodeks 3119/LSJ/HD/2000. Naskah SE mênikâ sinêrat mawi aksârâ Jâwâ cithak sâhâ sinêrat mawi bâsâ Jawi Énggal kanthi undhâ-usuk krâmâ. *Teks SE* sinêrat mawi dhapukan gancaran. Cacahing kâcâ *teks SE* ingkang dipuntaliti inggih mênikâ wontên 38 kâcâ.

Caranipun Ngêmpalakên Data

Caraning ngêmpalakên *data* ing panalitèn mênikâ katindakakên kanthi *pengamatan*, maos, sâhâ nyathêt. *Pengamatan* katindakakên kanthi ningali piyambak *sumber data*-nipun. Ancasipun *pengamatan* supados mangrêtosi kawontênan *naskah saha teks* ingkang dados *sumber data*. Sasampunipun *pengamatan*, lajêng katindakakên maos. Sasampunipun *data* dipun-*amati* sâhâ dipunwaos, lajêng *data-data* ingkang kapanggihakên dipunchatêt.

Instrumen Panalitèn

Instrumen panalitèn wontên ing panalitèn mênikâ awujud *kartu data*. *Kartu data* dipunginakakên kanggé nyêrat *data-data* ingkang kasêrat wontên *teks SE*. *Kartu data* ing panalitèn mênikâ ingkang dipunginakakên kanggé ngampilakên anggènipun ngêmpalakên *data*. *Kartu data* kasêbut ing antawisipun inggih mênikâ:

- (1) *Kartu Data Deskripsi Naskah*,
- (2) *Kartu Data Transliterasi sâhâ Suntingan Teks SE*

(3) *Kartu Data Terjemahan Teks SE, sâhâ*

(4) *Kartu Data Jinis sâhâ Wujuding Piwulang Moral Inggang Kawrat ing Teks SE*

Teknik Analisis Data

Panalitèn mênikâ ngginakakên *teknik analisis deskriptif*. Ancasing *teknik analisis deskriptif* kanggé ndamêl pangêntha-ênthaning *teks* inggang dipunandharakên kanti *deskriptif*, inggang wujudipun andhara-andharan saking asiling panalitèn. Miturut Kaelan (2005: 68) lampahing *analisis data* wontên sêkawan, inggih mênikâ kaandharakên ing ngandhap mênikâ.

- a. Maos sâhâ *Reduksi Data*,
- b. *Pengkategorian*
- c. *Display Data*
- d. *Penafsiran*

Caranipun Ngêsahakên Data

Caranipun ngêsahakên *data* wontên panalitèn mênikâ inggih ngginakakên *validitas data* sâhâ *reliabilitas data*. Uji *validitas* inggang dipunginakakên inggih mênikâ *validitas semantik* inggih mênikâ nyêmak sâhâ nêgêsi têmbung kanthi *kontekstual* (Kaelan, 2005: 175). *Validitas semantik* kaginakakên amargi *sumber data* wontên panalitèn mênikâ awujud têmbung-têmbung, klompoking têmbung, sâhâ ukârâ inggang kasêrat wontên ing *SE* kanthi dhapukan gancaran.

ASILING PANALITÈN SÂHÂ PANGRÊMBAGIPUN

Deskripsi Naskah, Teks SE, sâhâ Pangrêmbagipun

Kawontênaning *naskah Sêrat Éndrâlaksitâ* sampun mèh rusak, nanging taksih sagêd kawaos sinaosâ wontên sapérangan inggang suwèk sâhâ bolong amargi dipunpangan rêngêt. Naskah *Sêrat Éndrâlaksitâ* kalêbêt jinis *naskah piwulang*

inggang kasêrat mawi dhapukan gancaran. Naskah kasêbut kasêrat mawi aksârâ Jâwâ cithak kanthi sikaping aksârâ jêjêg sâhâ wontên inggang sapérangan kasêrat miring manêngên. *Teks Sêrat Éndrâlaksitâ* mênikâ ngêwrat satunggal *teks* kêmauwon ngginakakên bâsâ Jawi Énggal.

Transliterasi sâhâ Suntingan Teks Sêrat Éndrâlaksitâ

Transliterasi inggih mênikâ cârâ anggenipun damêl *alih aksârâ sêrataning teks* inggang kasêrat adhêdhasar *Ejaan yang Disempurnakan (EYD)* sâhâ *Baoesastra Djawa*. *Transliterasi teks* inggang dipunginakakên wontên panalitèn *SE* inggih mênikâ *transliterasi standar*. Ancasipun *transliterasi* inggih mênikâ supados ngampilakên anggènipun mangrêtosi sâhâ mahami *makna* wontên salêbetipun *SE*.

Asiling Transliterasi sâhâ Suntingan Teks Naskah Sêrat Éndrâlaksitâ

Transliterasi teks SE ngginakakên *metode transliterasi standar*, inggih mênikâ cârâ anggènipun damêl *alih tulis sêrataning teks* kanthi adhêdhasar *Baoesastra Djawa Poerwadarminta* (1939) inggang sampun dipunsampurnakakên. *Transliterasi standar* mênikâ dipunlampahi kanthi ancas nggampilaken maos sâhâ mahami *teks* sartâ nggampilakên anggènipun damêl *suntingan teks*.

Tabel 1: Asiling transliterasi sâhâ suntingan teks Sêrat Éndrâlaksitâ

Asiling Transliterasi Standar
Dhuh, kulup putran ingsun ing bésuk yèn ingsun tumêkâ ing janji puput yuswâ.
Asiling Suntingan Teks Edisi Standar
Dhuh, kulup putra/n/ ingsun ing bésuk yèn ingsun tumêkâ ing janji puput yuswâ.

Salajengipun, *teks* inggang dipun-sunting kaandharakên wontên ing *aparatur kritik*. Wondéné

tulâdhâ andharanipun kados ing ngandhap mênikâ.

1. têngbung **putran** dipunkirangi aksara **n**, saéngga têngbungipun dados **putrâ**. Adhêdhasar *kamus Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939) têngbung putran botên wontên têngêsipun. Wondéné têngbung putrâ têngêsipun anak (Poerwadarminta, 1939: 514).

Asiling terjemahan teks *Sêrat Éndrâlaksitâ*

Panalitèn mênikâ nginakakên tigung terjemahan inggih mênikâ terjemahan harfiah terjemahan isi sâhâ terjemahan bebas. Terjemahan harfiah mênikâ dipunginakakên kanthi cârâ damêl alih basanipun têngbung saking Bâsâ Jâwâ dhatêng Bâsâ Indonesia. Ananging wontên têngbung ingkang botên sagêd dipun-terjemah-akên kanthi terjemahan harfiah, mila nginakakên terjemahan isi sâhâ bebas. Déné asiling terjemahan teks *SE* kasêrat lumantar *table* ing ngandhap mênikâ.

Tabel 2: Asiling terjemahan teks *Sêrat Éndrâlaksitâ*

Asiling Transliterasi <i>Sêrat Éndrâlaksitâ</i>
Déné wèwèh punika marginipun warni tiga. 1: mêdal saking katrêsnan, 2: mêdal saking kawêlasan, 3: mêdal saking panêngbung, ingkang kanthi tâtâ kramâ.
Asiling Terjemahan <i>Sêrat Éndrâlaksitâ</i>
<i>Jalan untuk memberi ada tiga macam, yaitu:</i> 1: muncul dari perasaan sayang, 2: muncul dari perasaan kasihan, 3: muncul dari permintaan yang baik.

Pangrêmbag piwulang moral wontên ing *Sêrat Éndrâlaksitâ*

Moral mênikâ prakawis ingkang gayut kaliyan kaprigêlan kanggé nemtokakên saé botênipun tindak-tanduk (Haricahyono, 1995:

221). *Moral* ugi sagêd dipuntêngêsi piranti kanggé ngukur lêrês botênipun, saé botênipun salah bawaning priyantun. Amargi *moral* inggih mênikâ piwulang ingkang wontên gayutipun kaliyan tindak-tanduk ingkang ngétingalakên budi pakarti.

Moral botên namung gayut antawisipun manungsa kaliyan manungsa sanès, nanging ugi gayut kaliyan tumindakipun manungsa dhumateng Gusti, manungsa kaliyan priyantun sanès, sâhâ manungsa kaliyan dhiri pribadinipun.

1. Manungsa dhumatêng Gusti

- g. Pitados *takdir*-ipun Gusti

Piwulang *moral* ingkang sapisan inggih mênikâ pitados *takdir*-ipun Gusti. Pitados *takdir*-ipun Gusti mênikâ kalêbêt *moral* ingkang gayutipun manungsa dhumatêng Gusti. Wujud piwulang pitados *Takdir*-ipun Gusti ing *teks SE* kawrat ing bab sukâ wèwèh, pêthikanipun ing ngandhap mênikâ.

Kacariyos kuburipun Katimtahyi kabênan astana kandhah ing toyâ. **Jisimipun Sang Katim badhé kapindah punang jisim wétan botên wontên kang bosok.** {-26-} **Tiningalan namung kados tiyang saré. Tumrap tiyang Alit sawup tiyang pêjah jisimipun botên sirnâ winastan.** Tiwas tumrap ing tiyang Ngarap botên nâmâ tiwas. Awit purwanipun saé punika dumados sasênengipun botên kenging winancénan icalâ katingalâ sakajêngipun sami botên cacad. Bilih tumrapping tanah Jâwâ. Tiyang pêjah sirnâ punika tândhâ busuk, nanging manawi taksih katingal tândhâ Éblis. **Wêtah punika nêlakakên tiyang lomâ saé.** Tiyang kumêd angsal nâmâ awon tuwin busuk. Jisimipun katingal risak utawi botên katingal sami risakipun. (Kâcâ 25-26, larik 19-1).

Tiyang lomâ punika kêkasihing Pangéran. Tiyang kumêd satruning Pangéran sampun katêtêpakên ing panimbangipun parâ {-9-}Pandhitâ. Tiyang kumêd pinanci dosâ agêng. (Kâcâ 25-26, larik 19-1).

Terjemahan-ipun

Diceritakan, makamnya Katimtahyi digenangi air, kemudian jasadnya akan dipindah karena jasadnya masih utuh dan tidak busuk. {-26-} terlihat hanya seperti orang tidur. Menurut Ahli tasawuf, kejadian orang meninggal jasadnya tidak rusak,. Menurut orang Arab kejadiannya tidak ada namanya. Akan tetapi menjadi awalan yang baik tidak dapat diceritakan,hal ini terlihat dari tidak ada yang cacat. Akan tetapi, di tanah Jawi orang yang meninggal lenyap itu pertanda busuk, tetapi apabila terlihat masih pertanda iblis, utuh itu memperlihatkan orang yang baik dan dermawan, orang pelit mendapat julukan jelek sampai busuk, jasadnya terlihat rusak atau sudah tidak terlihat sama sekali.

orang yang kuat menjalani sifat dermawan akan disayang Tuhan. Sedangkan orang yang pelit menjadi musuh dari Tuhan semua itu sudah ditetapkan oleh para pandhita. {-9-}Orang pelit mendapat dosa besar.

Pêthikan cariyos ing nginggil nyariosakên kawontenaning badanipun Katimtahyi ingkang sampun pêjah. Ananging, jisimipun taksih wêtah botên cacad botên busuk sâhâ botên sirnâ. Kadadosan mênikâ amargi Katimtahyi mênikâ tiyang ingkang lomâ sangêt. Tiyang ingkang sampun gadhah sipat *dermawan*, angsal ganjaran arupi dipuntrês nani marang Gusti. Sêwalikipun tiyang ingkang *pelit* dados musuhipun Gusti. Amargi sipat *pelit* mênikâ sipat ingkang botên saé sâhâ botên dipunanjurakên wontên masyarakat.

Saking pêthikan cariyos ing nginggil sagêd dipunpendhêt piwulang bilih tiyang ingkang lomâ kados sipatipun Katimtahyi. Katimtahyi mênikâ sampun nglampahi sipat ingkang saé inggih mênikâ rêmên wèwèh. Manungsâ gêsang ing donyâ mênikâ kédah lomâ kaliyan sintên kêmawon. Tiyang lomâ inggih mênikâ tiyang

ingkang nyaosakên pitulungan kaliyan tiyang sanès tanpâ manggihakên piwalês.

Wontên *Al-Quran* ugi dipunandharakên wontên surat *Al-Isra'* ayat 26-27. Gayutanipun bab lomâ dipunandharakên ing ngandhap mênikâ.

Terjemahan-ipun

26. dan berikanlah kepada keluarga-keluarga yang dekat akan haknya, kepada orang miskin dan orang yang dalam perjalanan dan janganlah kamu menghambur-hamburkan (hartamu) secara boros.

27. sesungguhnya pemboros-pemboros itu adalah saudara-saudara syaitan dan syaitan itu adalah sangat ingkar kepada Tuhannya.

(http://abdulmuttaqin.blogspot.co.id/2012/02/ayat-al-quran-tentang-perilaku-dermawan_08.html).

Saking *terjemahan* ayat ing nginggil, kaandharakên bilih tiyang ingkang *beriman* mênikâ gadhah kuwajiban kaliyan sêdhèrèkipun, inggih mênikâ ingkang wujudipun *materi*. Awit saking mênikâ, manawi saking kulâwargâ sampun kêcukupan salajêngipun kaliyan fakir miskin. Gêsang ing alam donyâ mênikâ botên angsal *boros*, tiyang ingkang *boros* mênikâ sami kaliyan sipatipun sêtan.

Manungsâ mênikâ kédah gadhah sipat ingkang saé kayadéné sênêng wèwèh kaliyan tiyang ingkang mbêtahakên. Nyingkiri sipat awon kayadéné pèlit, supados wontên akhirat dipuntrês nani marang Gusti. Gusti Allah sampun nêmtokakên *takdir*-ipun manungsâ piyambak-piyambak. Wontên manungsâ ingkang dipun-*takdir*-akên nglampahi sungkâwâ rumiyin salajêngipun dipunparingi bingah, wontên manungsâ ingkang dipun-*takdir*-akên nglampahi bingah rumiyin salajêngipun nglampahi sungkâwâ.

Saking pêthikan cariyos ing nginggil, ugi sagêd dipunpendhêt piwulang bilih manungså gêsang ing donyå mênikå kêdah pitados *takdir*-ipun Gusti. Manungså botên sagêd mangrêtosî menåpå ingkang badhê kadadosan sasampunipun manungså mênikå pêjah. Kadadosan ing donyå mênikå sagêd ngambarakên kadospundi tiyang kasêbut samangké wontên *akhirat*. Awit saking mênikå, manungså kêdah cêlak dhumatêng Gusti.

Wontên *Al-Quran surat Ali 'Imran ayat 26*. *Terjemahan*-ipun kados ing ngandhap mênikå.

Katakanlah: “wahai Tuhan yang mempunyai kerajaan, Engkau berikan kerajaan kepada orang yang Engkau kehendaki dan Engkau cabut kerajaan dari orang yang Engkau kehendaki. Engkau muliakan orang yang Engkau kehendaki dan Engkau hinakan orang yang Engkau kehendaki. Di tangan Engkaulah segala kebajikan. Sesungguhnya Engkau Maha Kuasa atas segala sesuatu. (<https://muslim.or.id/27649-ketetapan-allah-adalah-yang-terbaik.html>).

Saking *terjemahan ayat* ing nginggil, kaandharakên bilih Gusti Allah mênikå kagungan kuwaos kanggé nêmtokakên *takdir*-ipun manungså. Gusti Allah botên badhé milih-milih sintên ingkang badhé dipunparingi bingah utawi sungkåwå. Kanthi pitados kaliyan *takdir*-ipun Gusti. Manungså sagêd nyumingkiri sipat *takabur*. Manungså badhé ngrumaosi bilih *keberhasilan, kesuksesan, sâhå kebahagiaan* ingkang dipuntampi mênikå saking *takdir*-ipun Allah Swt. Awit saking mênikå, manungså kêdah tumindak kanthi sumèlèh sâhå nglampahi pagêsangan kanthi sabar.

DUDUTAN SAHA PAMRAYOGI

Dudutan

1. *Deskripsi naskah Sêrat Éndrålaksitå*

Irah-irahan *naskah sâhå teks* ingkang dipunginakakên wontên panalitèn mênikå inggih *naskah Sêrat Éndrålaksitå*. Irah-irahan kasêbut dipunpangguhakên wontên *Katalog Perpustakaan Rumah Budaya Tembi* kanthi *kodeks* 3119/LSJ/HD/2000. Kawontênanipun *naskah Sêrat Éndrålaksitå* taksih saé ananging wontên kâcå ingkang sampun suwèk, sêratanipun taksih cêthå dipunwaos. Lêmbaraning *naskah mênikå* botên wontên ingkang kosong. Bahaning *naskah mênikå* nginakakên dlancang *HVS polos*. *Naskah* dipun-*jilid* nginakakên bolah kanthi dondoman ingkang taksih kêncên sâhå dipunsamaki dlancang warni soklat sâhå *plastik*.

Naskah Sêrat Éndrålaksitå jinisipun *naskah* piwulang ingkang kaandharakên kanthi gancaran. *Teks Sêrat Éndrålaksitå* kasêrat kanthi aksårå Jåwå cithak. *Sikap*-ing sêratan wontên *teks* mênikå inggih jêjêg ngginakakên mangsi warni cêmêng. Basaning *teks* ngginakakên bâså Jawi gagrag énggal. Wondéné ragam bâså Jawi ingkang dipunginakakên inggih mênikå ragam kråmå.

2. *Transliterasi Teks Sêrat Éndrålaksitå*

Transliterasi teks Sêrat Éndrålaksitå mênikå ngginakakên *transliterasi standar*. *Transliterasi* dipuntindakakên kanthi nggantos sêrataning *teks* ingkang ngginakakên aksårå Jawa dados aksårå *Latin* ingkang kajumbuhakên kaliyan *Ejaan yang Disempurnakan (EYD)*. Ancasipun damêl *transliterasi standar* inggih mênikå kanggé ngandharakên sêratan ingkang *korup* sâhå botên jumbuh kaliyan *konteks* isining *teks* supados sagêd kawaos kanthi saé, nggampilakên anggènipun maos sâhå pemahaman *teks*, sarta nggampilakên anggènipun damêl *suntingan*.

3. *Suntingan Teks Sêrat Éndrâlaksitå*

Suntingan teks wontên panalitèn mênikå. ngginakaken *suntingan standar*. Lampahing damêl *suntingan teks* wontên panalitèn mênikå dipuntindakakên kanthi cârå nglêrêsakên kalêpatan *teks* kanthi nambahi, ngirangi, sâhå nggantos aksâråning *teks*, menapa déné têmbung wontên *teks Sêrat Éndrâlaksitå*. Sasampunipun *suntingan teks* kalampahan salajêngipun ndamêl cathêtan perbaikan utawi perubahan sâhå andharanipun.

4. *Terjemahan teks Sêrat Éndrâlaksitå*

Panalitèn mênikå. ngginakakên tigang *metode terjemahan* inggih mênikå *terjemahan harfiah*, *terjemahan isi* utawi *makna*, sâhå *terjemahan bebas* kanthi *kontekstual*. *Terjemahan* wontên panalitèn mênikå dipuntindakaken kanthi cârå damêl *alih bâsåning teks* saking bâså Jawi dhatêng bâså Indonesia. Wondéné têmbung-têmbung ingkang angèl dipun-*alih* bâså-akên salajêngipun kaandharakên wontên chatêtan *terjemahan*.

5. Piwulang *moral* ing *naskah Sêrat Éndrâlaksitå*

Teks Sêrat Éndrâlaksitå mênikå ngêwrat piwulang *moral* kanggé pagêsangan manungså supados tansah rahayu ing donyå sâhå akhêrat. Piwulang *moral* ing salêbeting *teks Sêrat Éndrâlaksitå* kapérang dados tigå, inggih mênikå piwulang *moral* ingkang gayut antawisipun manungså dhumateng Gusti, manungså kaliyan priyantun sanès sâhå manungså kaliyan dhiri pribadinipun.

Piwulang *moral* ingkang gayutanipun antawisipun manungså dhumatêng Gusti inggih mênikå, manungså kêdah pitados *takdir*-ipun

Gusti sâhå pasrah dhumatêng Gusti. Wondéné piwulang *moral* ingkang gayutan antawisipun manungså kaliyan priyantun sanès, inggih mênikå, ngormati tamu, malês budi, sâhå tulong-tinulung.

Inkang pungkasan inggih mênikå piwulang *moral* ingkang gayutan antawisipun manungså kaliyan dhiri pribadinipun. Piwulang *moral*-ipun inggih mênikå kêdah andhap asor, manteping manah, gadah *watak ikhlas*, ngamalakên tumindak saé, lampah ingkang botên saé dipunlampahi (nêbihi kanisthan).

Pamrayogi

1. Tumrap mahasiswa sanèsipun, *teks SE* taksih prelu dipuntaliti malih kajumbuhakên kaliyan bab bâså utawi bab sanèsipun.
2. Panalitèn *naskah-naskah* Jawi taksih prêlu dipuntindakakên kanggé nglêstantunakên isining *naskah* sâhå piwulang ing salêbeting *naskah* ingkang taksih sagêd dipunjumbuhakên ing pagêsangan masarakat samênikå.

KAPUSTAKAN

Naskah

Anonim. 1929. *Serat Endralaksita*. Solo: Stoomdrukkerij de Bliksem

Pustaka

Baroroh-barried, Siti dkk. 1985. *Pengantar Teori Filologi*. Jakarata: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.

Eriyanto. 2011. *Analisis Isi: Pengantar Metodologi untuk Penelitian Ilmu Komunikasi dan Ilmu-Ilmu Sosial Lainnya*. Jakarta: Kencana.

Faturahman. Oman. 2015. *Filologi Indonesia. Teori dan Metode*. Jakarta: Prenadamedia Group.

Haricahyono. Cheppy. 1995. *Dimensi-dimensi Pendidikan Moral*. Semarang: IKIP Semarang Press.

Kaelan. 2005. *Metode Penelitian Kualitatif Bidang Filsafat*. Yogyakarta: Paradigma.

Koentjaraningrat.1994. *Kebudayaan Jawi*. Jakarta: Balai Pustaka.

Mulyani, Hesti. 2009. *Membaca Manuskrip Jawa 2. Gegaran Mata Kuliah Membaca Manuskrip Lanjut*. Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.

Poerwadarminta, W.J.S. 1939. *Baoesastra Djawa*. Jakarta: RUL.

Ratna, Nyoman Kutha. 2007. *Teori, Metode, dan Teknik Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.

Sawilah, Siti. 2016. *Kajian Filologi saha Kawruh Sasmita wonten ing Layang Sasmita Titika*. Skripsi S1 Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.

Tim Penyusun. 2015. *Panduan Tugas Akhir*. FBS UNY.

Tri Setion, Baktya. 2014. *Kajian Filologi saha Piwulang Moral wonten Serat Gembring Baring*. Skripsi S1 Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.

Internet

http://abdulmuttaqin.blogspot.co.id/2012/02/ayat-al-quran-tentang-perilaku-dermawan_08.html. Diakses 28 Agustus 2017.

<https://muslim.or.id/27649-ketetapan-allah-adalah-yang-terbaik.html>. Diakses 29 Agustus 2017.